

Ewa KULA

Organizacja i funkcjonowanie szkoły podwydziałowej w Kamieńcu Podolskim w czasach Komisji Edukacji Narodowej¹

Słowa kluczowe: szkoły średnie, Komisja Edukacji Narodowej, Kamieniec Podolski.

Wprowadzenie

Życie umysłowe na Wołyniu zaczęło się rozwijać dopiero po zawartej 1 lipca 1569 r. Unii Lubelskiej, kiedy utworzona została Rzeczpospolita Obojga Narodów. Szlachta wołyńska, przyjmując wówczas na większą skalę katolicyzm, budowała w swoich dobrach kościoły i klasztory, które stawały się ośrodkami życia intelektualnego². Wtedy też większą rolę na tych terenach zaczęło odgrywać pojawiające się szkolnictwo. Pierwszą szkołą w Kamieńcu Podolskim była tzw. szkoła bracka, założona w 1580 r. przez stowarzyszenie religijno-społeczne³. Następnie w XVII w. powstawały kolegia jezuickie, których działalność była często przerywana przez wojny kozackie, szwedzkie, najazdy tatarskie czy też walki konfederatów barskich. Dzieje szkoły w Kamieńcu Podolskim są dość odległe, początek jej datuje się bowiem na rok 1610. Ówczesny ordynariusz kamieniecki bp Jan Andrzej Próchnicki⁴ sprowadził jezuitów do Kamieńca

¹ Publikacja przygotowana w ramach grantu NPRH: Komisja Edukacji Narodowej – model szkoły i obywatela. Koncepcje, doświadczenia i inspiracje (Nr 11H12031481).

² W. Tomkiewicz, *Wołyń w Koronie (1569–1795)*, „Rocznik Wołyński”, t. 2, Równe 1931, s. 43.

³ A. Knot, *Z dziejów oświaty Podola, Wołynia i Ukrainy na cele oświaty w dobie Polski niepodległej*. „Nauka Polska. Jej potrzeby, organizacja i rozwój”, t. 16, Warszawa 1932, s. 29–30.

⁴ Jan Andrzej Próchnicki (ok. 1553–1633), duchowny katolicki, studiował w Krakowie, Ingolstacie, Bolonii, Padwie. Od roku 1607 biskup kamieniecki i protektor zakonu kawalerów maltańskich na terenie Rzeczypospolitej. Od 1614 r. arcybiskup lwowski. Ufundował kolegium je-

w 1606 r. Zamiarem ks. Próchnickiego było utworzenie przez ten zakon publicznej szkoły dla młodzieży, a także prowadzenie działalności duszpasterskiej. Plany te zyskały poparcie miejscowych magnatów oraz szlachty, skutkiem czego w 1610 r. powstała szkoła⁵. Najpierw zostały utworzone trzy najniższe klasy (gramatykalne) oraz kurs kazuistyki dla duchowieństwa świeckiego. W 1614 r. generał Towarzystwa Jezusowego podniósł dom do rangi kolegium. Utworzono wtedy klasę poetyki, a w 1621 r. retoryki⁶. Działalność kolegium finansowana była przez majątki nadawane przez miejscową szlachtę. I tak w 1620 r. Agnieszka z Kężelowickich Stanisławska przekazała na rzecz kolegium dobra Niźbory, Kapuścińców i Myszkowce, a sędzia ziemski w Kamieńcu, Michał Radecki, podarował kolegium wsie Ormiany i Ormianki nad Smotryczem⁷. Działalność szkoły była zawieszona na czas wojny z Turcją od 1672 do 1699 r. Po skasowaniu w 1773 r. zakonu jezuitów Komisja Edukacji Narodowej oddała szkołę pod zarząd Akademii Krakowskiej.

Kamieniec Podolski, w związku z zagrożeniem tatarsko-tureckim, od początku XVII w. określano jako *urbs antemurale christianitatis* (przedmurze chrześcijaństwa) oraz jako „Bramę do Polski”. W czasach Komisji Edukacji Narodowej miasto zaprezentowane zostało w liście Piotra Waławskiego, radcy „do ekonomiki miejscowej”, zamieszczonym na łamach ukazującego się wówczas „Dziennika Handlowego”. Z niewielkiego objętościowo listu wynika, że Kamieniec Podolski nie posiadał przemysłu, funkcjonowało natomiast i rozwijało się rzemiosło. W latach osiemdziesiątych osiemnastego wieku istniały tam cechy: kuśnierski, krawiecki, stolarski, kowalski, rzeźniczy, piekarski, szewski, tracki (pilarzy tartacznych) i olejniczy. Liczba zabudowań łącznie z klasztorami, kamienicami, dworkami i „najmniejszymi chatkami” wynosiła wówczas jedynie 430. Powodem tak małego zaludnienia były zarazy, jakie wyludniły miasto w 1733 i 1770 r., a także trudny dojazd do Kamieńca⁸. Mieszkańcy domagali się przywrócenia fabryki tytoniu i tabaki w celu podniesienia poziomu życia w mieście, ponieważ połowa placów nie była zagospodarowana mimo zezwolenia na

zuickie wspólnie z Mikołajem Jazłowieckim, starostą śniatyńskim, ze Stanisławem Lanckorońskim, starostą skalskim oraz z Walentym Aleksandrem Kalinowskim, starostą kamienieckim, generałem ziem podolskich. Darował szkole swoją prywatną bibliotekę. M. Gębarowicz, *Jan Andrzej Próchnicki (ok. 1553–1633)*, PSB, t. 28, s. 547–550; A. Knot, dz. cyt., s. 32.

⁵ *Сборник матеріаловъ для исторіи просвѣщенія въ Россіи, извлеченныхъ изъ Архива Министерства Народнаго Просвѣщенія*, т. 1: *Учебныя заведенія въ Западныхъ губерніяхъ до учрежденія Виленскаго учебнаго округа 1783–1803*, Санктъ-Петербургъ 1893, kol. 349–350.

⁶ R. Pelczar, *Jezuici w Kamieńcu Podolskim (1608–1773)*, [w:] *Kamieniec Podolski. Studia z dziejów miasta i regionu*, pod red. F. Kiryka, t. 1, Kraków 2000, s. 194, 198.

⁷ A. Knot, dz. cyt., s. 32.

⁸ Zebranych zostało w opisywanym roku 100 000 zł na wykonanie mostu murowanego, ułatwiającego dojazd do miasta. *List opisujący stan miasta Kamieńca Podolskiego dnia 1 czerwca 1786 roku*, „Dziennik Handlowy” 1786, cz. 6, s. 331–335.

budowę. Handel towarami tureckimi i krajowymi był ograniczony z uwagi na znikomą liczbę kupujących, stąd często towary ze stratą przewożone były w głąb kraju. Kamieniec posiadał jeszcze wśród towarów produkowanych na miejscu woski, łoje, skóry wołowe, baranie i kozie, wełny krajowe i wołoskie⁹.

W pierwszej połowie XVIII wieku Kamieniec stracił na znaczeniu w wymianie handlowej, ponieważ powstały nowe ośrodki: Mohylew na Podolu, Stanisławów na Pokuciu i Brody na Wołyniu. Jednak w drugiej połowie XVIII w. Kamieniec i Mohylew przejęły handel, ponieważ po pierwszym rozbiórze Brody, Lwów i Stanisławów znalazły się poza kordonem¹⁰. Król Stanisław August, chcąc poprawić byt miasta, odnowił 10 marca 1783 r. dawne przywileje z 1670 r., zezwalające na jarmarki¹¹. W tzw. okresie potureckim, czyli po zakończonej wojnie z Turcją w 1699 r., zmieniła się w Kamieńcu struktura ludności, znaczny odsetek bowiem stanowiło stacjonujące tu wojsko. Taka sytuacja pociągała za sobą konsekwencje w postaci kosztów ponoszonych przez miasto na rzecz twierdzy kamienieckiej oraz wojska. Decyzją króla Stanisława Augusta Poniatowskiego podjęte zostały przygotowania według planów architekta Jana de Witte, mające na celu modernizację fortyfikacji zamku i miasta¹². Jednak po ratyfikacji przez sejm drugiego rozbioru Polski w 1793 r., wschodnia część Wołynia dostała się pod panowanie Rosji, a w 1795 r. po trzecim rozbiórce wcielone zostały do państwa rosyjskiego pozostałe ziemie Wołynia.

Organizacja i funkcjonowanie szkoły podwydziałowej w Kamieńcu Podolskim

W chwili utworzenia Komisji Edukacji Narodowej w 1773 r. w Kamieńcu działała w ramach Kolegium Jezuickiego niższa szkoła trzyklasowa, kurs teologii moralnej dla świeckich kleryków i konwikt szlachecki¹³. W roku szkolnym 1773/1774 realizowano w szkołach średnich jezuickich stare programy, obowiązujące w dawnych kolegiach jezuickich, zgodnie ze stopniem organizacji kolegium. Komisja w swoim pierwszym uniwersale z 24 października 1773 r. określiła cel reformy polskiej edukacji, którym był narodowy i obywatelski charakter kształcenia i wychowania polskiej młodzieży. Komisja już w pierwszych

⁹ List opisujący stan miasta Kamieńca Podolskiego dnia 1 czerwca 1786 roku, „Dziennik Handlowy” 1786, cz. 6, s. 331–335.

¹⁰ R. Król-Mazur, *Miasto trzech nacji. Studia z dziejów Kamieńca Podolskiego w XVIII wieku*, Kraków 2008, s. 307.

¹¹ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, Warszawa 1882, t. 3, s. 748–763.

¹² O szczegółach dotyczących funkcjonowania Kamieńca Podolskiego jako ważnego ośrodka życia politycznego, społecznego, gospodarczego i kulturalnego zob.: R. Król-Mazur, dz. cyt., passim.

¹³ J. Popłatek, *Komisja Edukacji Narodowej. Udział byłych jezuitów w pracach Komisji Edukacji Narodowej*, uzupełnił L. Grzebień, przyg. do druku J. Paszenda, Kraków 1973, s. 126.

miesiącach swojej działalności wypracowała schemat organizacyjny sieci szkolnej, jednak dopiero 22 czerwca 1774 r. ukazało się pierwsze zarządzenie, ujmujące szkoły Rzeczypospolitej w siedem departamentów, które oddano pod opiekę komisarzom¹⁴. W każdym województwie miała być jedna szkoła wojewódzka i dwie powiatowe. W 1774 r. przystąpiono do faktycznego przejmowania istniejących szkół i reorganizowania ich zgodnie z nowymi zasadami. Zgodnie z proponowanym podziałem terytorialnym, szkoła kamieniecka przydzielona została Adamowi Czartoryskiemu¹⁵.

W Kamieńcu Podolskim, po kasacie zakonu przez papieża Klemensa XIV, papieskie *breve* ogłosił jezuitom miejscowy sufragan bp Jan Ignacy Dłuski. Szkoła jezuicka przekształcona została w placówkę oświatową podporządkowaną Komisji Edukacji Narodowej. Powołano wówczas spośród urzędników powiatu lustratorów, których zadaniem było ustalenie wielkości i wartości majątków ziemskich, budynków i sprzętów, należących poprzednio do jezuitów. Po wizytacji szkoły przez Józefa Lipińskiego¹⁶ oraz Sebastiana Gawrońskiego¹⁷, jaka miała miejsce 10 września 1774 r.¹⁸, postanowiono, że pod względem organizacyjnym powstanie tu szkoła powiatowa.

Program kształcenia opracowany i ogłoszony w *Przepisie na szkoły wojewódzkie* z 1774 r. dzielił sześcioletni cykl nauczania na trzy dwuletnie klasy, nazywane wówczas szkołami. Szkoła pierwsza obejmowała arytmetykę, naukę moralną, historię Polski z geografją, początki języka polskiego i łacińskiego, poznanie roboty ogrodniczej, naukę chrześcijańską w szkole. Szkoła druga (trzeci i czwarty rok nauki) – geometrię praktyczną, naukę moralną, logikę, retorykę, czytanie autorów klasycznych, historię z geografją, wiadomości o zwierzętach,

¹⁴ *Protokoły posiedzeń Komisji Edukacji Narodowej 1773–1785*, oprac. M. Mitera-Dobrowolska, Wrocław – Gdańsk 1973, s. 26.

¹⁵ *Ustawodawstwo szkolne za czasów Komisji Edukacji Narodowej. Rozporządzenia, ustawy pedagogiczne i organizacyjne (1773–1793)*, zebrał J. Lewicki, Kraków 1925, s. LIV.

¹⁶ Kazimierz Józef Lipiński, poseł podolski, podkomorzy latyczewski, z upoważnienia A.K. Czartoryskiego odbył wizytację kolegium i szkoły pojezuickiej w Kamieńcu Podolskim, organizując ją z ramienia Komisji Edukacji Narodowej. O szkoły podolskie troszczył się także w latach następnych, wykładając pieniądze na pensje dla nauczycieli i naprawiając swym kosztem gmach kolegium w Kamieńcu. J. Michalski, *Lipiński Józef Kazimierz h. Brodzic*, PSB, t. 17, s. 389–390.

¹⁷ Sebastian Rawa Gawroński, podstarości grodzki latyczewski, poseł na sejm konwokacyjny 1784 roku, w 1779 r. wizytował również szkołę bazylikańską w Barze. H. Pohoska, *Wizytatorowie generalni Komisji Edukacji Narodowej*, Lublin 1957, s. 302; *Herbarz Polski*, t. 4, Lipsk 1839, s. 83.

¹⁸ Szkoła, jak wspomniano wyżej, podlegała A. Czartoryskiemu. Jednak z uwagi na szeroki zakres działalności wizytatorów (oprócz lustracji szkoły wizytator miał m. in. prowadzić rozmowy z biskupem, dokonać przeglądu budynków pojezuickich, analizy stanu majątków i funduszy, opisać biblioteki szkolne i ich potrzeby itp.), powoływano na zastępców osoby ze sfer obywatelskich i nauczycielskich, tzw. lustratorów. Do ich obowiązków należało także zapewnienie personelowi szkół środków do życia. *Ustawodawstwo szkolne za czasów Komisji*, s. XIX–XX.

naukę chrześcijańską w kościele (w odróżnieniu od nauki chrześcijańskiej wykładanej w szkole w trzecim i czwartym roku nauki). Ponadto w czwartym roku w miejsce geometrii wprowadzono trygonometrię i dodano wiadomości o kruszczach, czyli o rudach metali innych niż żelazo. Szkoła trzecia (piąty i szósty rok nauki) to kontynuacja pogłębionej wiedzy z geometrii, ekonomika, fizyka ogólna, geografia sferyczna, wiadomości o roślinach, nauka chrześcijańska w kościele, zaś w szóstym roku dochodziła mechanika i prawo polityczne¹⁹. Profesorem szkoły pierwszej mianowano w Kamieńcu Podolskim magistra Michała Zborowskiego, szkoły drugiej – ks. Wojciecha Krzywickiego, a szkoły trzeciej – ks. Ignacego Boduchowskiego. Byli oni, według opinii subdelegatów wizytujących szkołę kamieniecką we wrześniu 1774 r., „w naukach wszelkich biegli i do dawania nauk dla młodzi zdadni”²⁰. Wizytator Adam Jakukiewicz²¹ w listopadzie 1774 r. zapisał: „doświadczyłem z zupełnym ukontentowaniem gorliwości nauczycielów, pilnie urzędu swego obowiązkom dość czyniącej”²². Jest to uwaga świadcząca o ogromnych staraniach zatrudnionych wówczas nauczycieli szkoły kamienieckiej, którzy pracowali w warunkach bardzo skromnych i polegać musieli na swoich umiejętnościach wobec braku podręczników²³.

W 1777 r. układ nauk dla szkół powiatowych z trzema klasami dwuletnimi był taki, jak dla czterech pierwszych klas szkół wojewódzkich. Komisja wyznaczyła w tym roku czas nauk szkołom publicznym. Na posiedzeniu 3 października 1777 r. ustalono, że lekcje będą się odbywały dwie godziny rano i dwie godziny po południu. Osobno przeznaczono czas na nauczanie języków francuskiego lub niemieckiego oraz na terenach wschodnich ruskiego lub tureckiego²⁴. Od 1777 r. w nowych instrukcjach dla wizytatorów mniej akcentowano badanie stanu ekonomiczno-administracyjnego i sprawy organizacyjne szkół, a większy nacisk kładziono na kwestie dydaktyczno-wychowawcze, sprawozdawczość, prowadzenie dokumentacji pracy szkoły oraz jej majątku.

W 1781 r. po wydaniu projektu *Ustaw*²⁵ Komisja zniósła podział kraju na departamenty, wprowadzając nowy podział administracyjny na wydziały z rek-

¹⁹ T. Mizia, *Szkoły średnie Komisji Edukacji Narodowej na terenie Korony*, Warszawa 1975, s. 65–66.

²⁰ *Raporty generalnych wizytatorów z r. 1774*, wyd. T. Wierzbowski, Warszawa 1906, s. 44.

²¹ Adam Jakukiewicz odbył w latach 1774–1780 wizytacje szkół głównie na terenach wschodnich Rzeczypospolitej. W 1782 r. był wizytatorem generalnym. Współpracował z Hołowczycem, z którym ułożył rozdziały administracyjne i gospodarcze ustaw KEN. J. Poplatek, dz. cyt., s. 90.

²² Tamże, s. 127.

²³ W raporcie wizytacji generalnej z września 1774 r. stwierdzono, że szkoła posiadała dwukondygnacyjny budynek, w którym znajdowała się biblioteka, szkoła nie miała jednak wystarczającej liczby książek do realizacji programu kształcenia. *Raporty generalnych wizytatorów z r. 1774*, s. 42.

²⁴ *Protokoły posiedzeń Komisji*, s. 32, 88.

²⁵ *Projekt. Ustawy Komisji Edukacji Narodowej dla stanu akademickiego i na szkoły w krajach Rzeczypospolitej przepisane*, wydany w 1781 r.

torami szkół wydziałowych na czele. Szkoły powiatowe przemianowano na podwydziałowe²⁶. Na siedzibę Wydziału Wołyńskiego przeznaczono początkowo Łuck i tu zorganizowano szkołę wojewódzką²⁷. Jednak w 1781 r. pożar zniszczył miasto i uszkodził siedzibę szkoły, którą przeniesiono do Kamieńca, oddając ją pod kierownictwo ks. Jana Wrzeszcza²⁸.

W latach 1781–1782 Kamieniec był siedzibą województwa kamienieckiego i wraz ze szkołami w Barze i Szarogrodzie tworzył wydział kamieniecki, a szkoła miała status szkoły wojewódzkiej²⁹. W wyniku nowego podziału administracyjnego z roku 1783 zorganizowane zostały wydziały i podwydziały szkolne. Utworzono wtedy z wydziałów zytomierskiego, łuckiego i kamienieckiego dwa wydziały: wołyński z siedzibą w Krzemieńcu i ukraiński z siedzibą w Winnicy. Szkoła już jako podwydziałowa w Kamieńcu Podolskim należała do wydziału wołyńskiego. Była to szkoła akademicka (nie zakonna), sześcioklasowa, posiadająca prorektora, kaznodzieję, sześciu profesorów, metra języka francuskiego i niemieckiego³⁰. Sytuacja taka utrzymywała się do 1793 r., kiedy w wyniku II rozbioru Polski Kamieniec Podolski znalazł się w granicach Rosji. Środki finansowe na tę szkołę pochodziły z dóbr pojezuickich, których dzierżawcy przekazywali ustalone kwoty do Komisji Edukacji Narodowej. Dokumenty zachowane w Rosyjskim Państwowym Archiwum Akt Dawnych w Moskwie umożliwiają zilustrowanie wysokości kwot pozyskiwanych na Komisję Edukacji Narodowej oraz majątków, z jakich pochodziły³¹.

²⁶ H. Pohoska, dz. cyt., s. 295–296.

²⁷ Łuck leżał wtedy najbliżej Warszawy i dysponował doskonałymi pojezuickimi budynkami bogato wyposażonymi. Ponieważ Komisja nie była w stanie odbudować spalonych budynków, szkoła w Łucku spadła do poziomu szkoły podwydziałowej. Ostatecznie siedzibą Wydziału uczyniono Krzemieniec i oddano stanowisko rektorskie kanonikowi łuckiemu, eks-jezuicie ks. Andrzejowi Świebockiemu. K. Mrozowska, *Funkcjonowanie systemu szkolnego Komisji Edukacji Narodowej na terenie Korony w latach 1783–1793*, Wrocław – Łódź 1985, s. 135, 142.

²⁸ ks. Jan Wrzeszcz (1743–?), ur. na Rusi Czerwonej, wstąpił do jezuitów w Ostrogu w 1760 r., gdzie w l. 1762–1763 studiował pedagogikę. Następnie kształcił się w Jarosławiu. Uczył w szkołach zakonnych Krzemieńca, Ostroga i Stanisławowa. Teologię ukończył w Lublinie (1770–1773). W l. 1774–1781 r. prefekt szkoły powiatowej w Barze, w l. 1781–1783 rektor, a w l. 1783–1787 prorektor w Kamieńcu Podolskim. W l. 1787–1790 rektor w Winnicy. *Raporty Szkoły Głównej Koronnej o generalnych wizytach szkół Komisji Edukacji Narodowej 1787–1793*, wybr. K. Mrozowska, Wrocław – Łódź 1981, s. 68; J. Poplatek, dz. cyt., s. 113–114.

²⁹ *Ks. Szczepana Hołowczyca raport wizyty generalnej*, „Archiwum do Dziejów Literatury i Oświaty w Polsce”, t. 1, Kraków 1878, s. 23.

³⁰ *Protokoły posiedzeń Komisji Edukacji Narodowej 1773–1785*, s. 238.

³¹ Przykładowo w 1781 r. środki pochodzące z majątków powiatu kamienieckiego były następujące: folwark Gumniska (529 zł 26½ gr), wieś Kuszelowo (7920 zł), wieś Ormiany (6483 zł), wieś Suprunowce (4517 zł 21½ gr), pół wsi Załucza (2512 zł 16 gr). Rosyjskij Gosudarstvennyj Arhiv Drevnih Aktov v Moskve, fond 1603, opis 1, deło 89a, k. 2–5. *Tabela dóbr przeszło-jezuickich na fundusz edukacji narodowej procentować powinny w Koronie leżących, w roku 1781 sporządzona*.

Opublikowane w Warszawie w 1783 r. *Ustawy Komisji Edukacji Narodowej dla stanu akademickiego i na szkoły w krajach Rzeczypospolitej przepisane* regulowały zagadnienia związane z organizacją i administrowaniem systemu oświatowego, z programami nauczania i wychowania, określały też prawa i obowiązki nauczycieli³². Decyzją Komisji językiem wykładowym w szkołach był polski, a łaciński był wykładany jako przedmiot nauki szkolnej razem z językiem i literaturą polską. Decyzja ta umożliwiła wprowadzenie na miejsce uzyskanych godzin przedmiotów, które dotychczas nie były nauczane w szkołach, nadając programowi nauczania charakter ogólnokształcący. Wprowadzono więc świecką naukę moralną, która traktowana była jako wstęp do nauczania szeroko rozumianego prawa, tj. prawa natury, prawa cywilnego, politycznego i prawa narodów. Oprócz religii i nauki moralnej, program nauczania obejmował język i literaturę polską łącznie z łaciną, a przedmiot ten nosił nazwę gramatyki. Program zawierał ponadto matematykę (arytmetykę z geometrią i algebrą), historię z geografią, historię naturalną (nauki przyrodnicze), fizykę, chemię, mechanikę, logikę, historię sztuk i rzemiosł oraz naukę o zdrowiu³³. *Ustawy* wprowadzały szczegółowy podział zajęć między poszczególnych profesorów. Dwie pierwsze klasy miały charakter przygotowawczy i w każdej uczył tylko jeden profesor. Program w tych klasach obejmował gramatykę z wypisami z autorów klasycznych, arytmetykę, naukę moralną, początki geografii i pierwsze wiadomości z historii naturalnej. W klasach wyższych przedmioty podzielone były pomiędzy czterech profesorów: wymowy, matematyki, fizyki i prawa³⁴. Oprócz wymienionych przedmiotów Komisja Edukacji Narodowej przewidziała konieczność nauczania języków nowożytnych, przeznaczając na to 12 godzin. Z uwagi na „związki polityczne, jak i handlowe” kraju, zwrócono uwagę na nauczanie języka niemieckiego, a w niektórych szkołach także francuskiego³⁵. Podczas wizytacji w 1782 r. Sz. Hołowcycz odnotował słabe zainteresowanie językiem niemieckim, do którego uczenia się zachęcał uczniów³⁶. W 1785 r. wykładany był j. francuski „i do niego przykładali się uczniowie z pożytkiem”³⁷.

Dopiero w 1788 r. obywatele województwa podolskiego zwrócili się do Komisji z prośbą o wprowadzenie do programu kształcenia języka niemieckiego, jako bardziej potrzebnego uczniom niż język francuski³⁸. Należy dodać, iż

³² Zob. szczegółowe omówienie *Ustaw KEN*: K. Bartnicka, *Komisja Edukacji Narodowej i jej Ustawy*, [w:] *Komisja Edukacji Narodowej. Kontekst historyczno-pedagogiczny*, pod red. K. Dormus, B. Popiołek, A. Chłosty-Sikorskiej, R. Ślęczki, „Biblioteka Współczesnej Myśli Pedagogicznej”, t. 3, Kraków 2014, s. 109–132.

³³ K. Bartnicka, *Wprowadzenie*, [w:] *Ustawy Komisji Edukacji Narodowej dla Stanu Akademickiego i na szkoły w krajach Rzeczypospolitej przepisane*, Warszawa 2015, s. 33.

³⁴ T. Mizia, dz. cyt., s. 69–70.

³⁵ Tamże.

³⁶ *Ks. Szczepana Hołowczyca raport wizyty generalnej...*, s. 26.

³⁷ *Raporty generalnych wizytatorów z r. 1785*, wyd. T. Wierzbowski, Warszawa 1914, s. 19.

³⁸ *Raporty Szkoły Głównej Koronnej...*, s. 93.

w czasach Stanisława Augusta Poniatowskiego odczuwano na pograniczu Rzeczypospolitej brak znajomości języków wschodnich, co miało istotne znaczenie dla rozwijających się stosunków handlowych i politycznych z Turcją. Z tego powodu w 1781 r. rektor szkoły kamienieckiej ks. J. Wrzeszcz czynił starania o wprowadzenie języka tureckiego jako przedmiotu nauczania w szkole wydziałowej w Kamieńcu Podolskim i prowadził w tej sprawie korespondencję z Komisją Edukacji Narodowej. Proponował wówczas, aby nauczanie tego przedmiotu powierzyć miejscowemu tłumaczowi języków wschodnich, Piotrowi Giulianiemu, który był synem dawnego tłumacza Rzeczypospolitej w Stambule i wychowankiem stambulskiej szkoły orientalnej. Od 1779 r. pełnił on funkcję tłumacza pogranicznego w Kamieńcu. Sprawę nauczania języków wschodnich w Kamieńcu popierało też miejscowe społeczeństwo. Mimo przychylnego stanowiska Komisji w tej sprawie projekt nie został zrealizowany wobec wznowienia działalności szkoły stambulskiej od 1782 r.³⁹

Komisja Edukacji Narodowej uznała, że dla pożytku kraju najniższe warstwy społeczne powinny mieć dostęp do oświaty. Wprawdzie nie finansowała szkół parafialnych z funduszu edukacyjnego, ale sprawowała nadzór nad pracą istniejących szkół. Kwestie nadzoru i zarządzania szkołami parafialnymi, a także ich cele i organizacja, ujęte były w rozdziale XXII *Ustaw KEN*⁴⁰. Na terenie Wołynia szkoły parafialne działały jedynie w większych ośrodkach. Z powodu wojen i najazdów pustoszących kraj ich liczba zmniejszała się jednak, a zainteresowanie oświatą ludową słabło. W 1788 r. wizytator Jan Kanty Krusiński nakazał wizytację działających w okolicy Kamieńca Podolskiego szkół parafialnych oraz zebranie informacji o ich funduszach. Okazało się wtedy, że jedyną działającą była założona w 1781 r. przez starościnę Stadnicką szkoła w Kupinie⁴¹.

Poczynając od 1774 r., dokonywano w szkołach wizytacji, zwracając uwagę początkowo bardziej na organizację szkół aniżeli na realizację programu. Zadaniem wizytatorów było wówczas ustanowienie szkół, ich kasowanie lub przeniesienie do innych miejscowości, zgodnie z propozycjami nauczycieli i obywateli. Szkoła kamieniecka uzyskała wówczas, jak wspomniano wyżej, bardzo dobrą ocenę, wystawioną przez ks. A. Jakukiewicza. W 1780 r. ks. Adam Czartoryski uznał, że stan nauk w szkole jest w wielu punktach niezadowolający, ale zmieniony znacznie na korzyść w porównaniu z rokiem 1774. W zakresie wielu przedmiotów, jak język łaciński, retoryka, logika, prawo i fizyka, stan był całkiem zadowolający. Gorzej wyglądało nauczanie historii i geografii, głównie

³⁹ J. Reychnan, *Niedoszły projekt z czasów Komisji Edukacyjnej. Nauczanie języka tureckiego w Kamieńcu Podolskim*, „Przegląd Powszechny” 1936, R. LIII, t. 210, nr 4 (kwiecień 1936) s. 80–83.

⁴⁰ *Ustawy Komisji Edukacji Narodowej dla Stanu Akademickiego i na szkoły w krajach Rzeczypospolitej przepisane*, Warszawa 2015, s. 143–144.

⁴¹ Więcej o szkole parafialnej w Kupinie zob. T. Wierzbowski, *Szkoły parafialne w Polsce i na Litwie za czasów Komisji Edukacji Narodowej 1773–1794*, Kraków 1921, s. 159–160.

z powodu braku podręczników i map. Nie uczono w Kamieńcu historii naturalnej⁴². Na sesji 9 czerwca 1781 r. Komisja Edukacji Narodowej zapisała zalecone przez ks. Czartoryskiego osoby na urzędy: na rektorstwo kamienieckie ks. J. Wrzeszcza, prefekta barskiego, na prefekturę w tychże szkołach Feliksa An-cypę, profesora geometrii w szkołach winnickich⁴³. Rektor ks. Jan Wrzeszcz należał do eksjuzuitów popierających reformę szkolną, nie umiał jednak przekonać do niej innych profesorów, a nawet prefekta ks. Jakuba Iżyckiego, z którym dochodziło do częstych sporów. W rezultacie nowo prowadzone przedmioty nie były realizowane zgodnie z zaleceniami Komisji, a i znajomość łaciny była bardzo słaba⁴⁴.

W latach 1782 i 1783 wizytatorzy w osobach ks. Szczepana Hołłowczyca i ks. Franciszka Kolendowicza ocenili działalność szkoły dość dobrze. Rok 1784 wypadł w ocenie ks. Bonifacego Garyckiego słabo, ale kolejne dwa lata oceniono znowu dobrze⁴⁵. W raporcie z wizyty szkoły z 1787 r. ks. Walerian Bogdanowicz pozytywnie ocenił nauczanie wymowy przez ks. Mikołaja Baranowicza, eksjuzuitę. Pozostałe przedmioty ocenione zostały jako mierne i bardzo słabe⁴⁶. Zalecono wtedy, aby nauczyciel fizyki przeniósł się do domu zgromadzenia i nie udzielał lekcji prywatnych bez zezwolenia Komisji, natomiast metr języka francuskiego oraz kaznodzieja mieli polecane odbywanie lekcji w czasie przepisanych ustawami⁴⁷. Rok później negatywnie oceniono nauczanie w tej szkole wymowy, prawa, matematyki i fizyki. Nauczyciel wymowy nie miał, zdaniem wizytującego szkołę ks. Jana Wrzeszcza, zdrowia ani zdatności, a inni nie mieli chęci uczenia ani dobrych obyczajów⁴⁸. Zatrudniono wtedy w 1788 r. do nauczania wymowy ekspijara, doktora nauk wyzwolonych i filozofii, ks. Jacka Wiszniewskiego⁴⁹. W 1790 r. sytuacja w Kamieńcu Podolskim poprawiła się tak, że ze wszystkich nauk „uczniowie wybornie popisali się”. Nauczany był wówczas zarówno język niemiecki, jak i francuski. Prorektor został przez wizytującego wyróżniony, a pozostali nauczyciele ocenieni jako wystarczająco zdatni do pełnienia powierzonych im obowiązków⁵⁰. Bardzo dobrze szkoła została oceniona w 1791 r. przez Jana Kantego Krusińskiego. Klasy I i II prowadzone były z pożytkiem dla uczniów, a profesor wymowy mimo leciwego wieku uczył – jak wówczas zapisano – z korzyścią. Słabiej ocenione zostały postępy uczniów

⁴² J. Hulewicz, *Opinia publiczna wobec Komisji Edukacji Narodowej*, Warszawa 1949, s. 22–23.

⁴³ *Protokoły posiedzeń Komisji Edukacji Narodowej 1781–1785*, wyd. T. Wierzbowski, Warszawa 1915, s. 32.

⁴⁴ K. Mrozowska, *Funkcjonowanie systemu szkolnego Komisji*, s. 135, 142.

⁴⁵ H. Pohoska, dz. cyt., s. 348–349.

⁴⁶ *Raporty Szkoły Głównej Koronnej*, s. 3–4.

⁴⁷ Tamże, s. 39.

⁴⁸ Tamże, s. 64.

⁴⁹ *Listy z prowincji. Korespondencja wizytatorów generalnych, rektorów i nauczycieli ze Szkołą Główną Koronną 1779–1794*, oprac. K. Mrozowska, Warszawa 1998, s. 37, 195.

⁵⁰ *Raporty Szkoły Głównej Koronnej*, s. 131.

z matematyki oraz z fizyki, co wizytujący przypisał niedbałości profesorów. Dobrze wypadło nauczanie prawa oraz języków francuskiego i niemieckiego⁵¹.

Baza szkoły kamienieckiej właściwie przez cały czas działalności Komisji Edukacji Narodowej była niedostateczna. W momencie utworzenia szkoły po kasacie zakonu jezuitów budynek był zrujnowany przez kwaterujące w nim wojsko, a jedna z lepiej zachowanych sal przejęta była na potrzeby twierdzy kamienieckiej⁵². W *Uniwersale* KEN z 11 kwietnia 1784 r. zawarto zapis mówiący o tym, że po zlikwidowaniu w kolegium kamienieckim konwiktów zamieszkają tam nauczyciele, pod warunkiem jednak wcześniejszego przygotowania planu prac remontowych i przekazania go Szkole Głównej⁵³. Niestety, kilka lat później, jak wynika z raportu z 1788 r., nic się nie zmieniło, zawiera on bowiem uwagi dotyczące bardzo złego stanu całego budynku, wymagającego remontu⁵⁴. O tym, że w następnych latach nie zrobiono nic na rzecz szkoły w tym zakresie, świadczy raport wizytatora J.K. Krusińskiego z 1791 r., gdzie zapisano prośbę zgromadzenia, skierowaną do Komisji Edukacji Narodowej, w sprawie zlecenia architektowi wykonania ekspertyzy i sporządzenia kalkulacji niezbędnych prac remontowych. Przy tej okazji zwrócono się z prośbą o uwolnienie szkoły kamienieckiej „od ucisku, który znosić musi od garnizonu tam konsystującego, kwaterującego żołnierzy i oficyjerów w stancjach collegii”⁵⁵.

Zakończenie

Działalność szkoły, poziom zajęć oraz właściwa realizacja programu zalecanego przez Komisję Edukacji Narodowej uzależnione były w pewnym stopniu od atmosfery, jaką wokół takiej placówki wytwarzało miejscowe społeczeństwo. Na podstawie raportów składanych przez wizytatorów można stwierdzić, że szkoła kamieniecka spotykała się z przychylnością i zainteresowaniem ze strony mieszkańców. Wizytator generalny ks. prof. Franciszek Kolendowicz odnotował, iż na popisach uczniów w szkole w Kamieńcu Podolskim bywali miejscowi dygnitarze, prałat, generał i szef palestry. W 1784 r. wizytator, ks. Bonifacy Garycki zapisał w raporcie, że szkoła w Kamieńcu ma protektora w osobach generała Jana de Witte i jego żony. Obydwoje bywali na popisach oraz na mniejszych egzaminach miesięcznych, a także ufundowali gabinet historii naturalnej i pożyczyci cenne jego wyposażenie⁵⁶. Kilka lat później, w 1790 r., obywatele

⁵¹ Tamże, s. 161, 170.

⁵² R. Pelczar, *Jezuici w Kamieńcu Podolskim (1608–1773)*, s. 199; J. Poplatek, dz. cyt., s. 126.

⁵³ *Ustawodawstwo szkolne za czasów Komisji...*, s. 197.

⁵⁴ „Przez uszkodzony dach woda lała się do środka, budynek nie był zamykany, wewnątrz panował bałagan i brud”. *Raporty Szkoły Głównej Koronnej...*, s. 98.

⁵⁵ Tamże, s. 180.

⁵⁶ H. Pohoska, dz. cyt., s. 245; J. Hulewicz, *Opinia publiczna wobec Komisji Edukacji Narodowej*, Warszawa 1949, s. 25.

Kamieńca pytani przez wizytującego szkołę o opinię na jej temat „oświadczeni wizytatorowi ukontentowanie z teraźniejszego zgromadzenia, rządu szkół i edukacji”⁵⁷. Niewątpliwie, jak wynika to z raportów wizytatorów, poziom realizacji programu w szkole kamienieckiej zależał przede wszystkim od uczących tam nauczycieli, ich wykształcenia, stażu pracy, umiejętności pedagogicznych i zaangażowania w wykonywanie powierzonych im obowiązków oraz niekiedy od stanu ich zdrowia. Szczególnie w latach osiemdziesiątych XVIII wieku w szkole kamienieckiej zachodziły częste zmiany w składzie wykładających tam nauczycieli. Z uwagi jednak na ograniczenia objętościowe artykułu, temat dotyczący kadry kierowniczej i pedagogicznej omawianej szkoły wymaga oddzielnego opracowania.

Bibliografia

- Bartnicka K., *Komisja Edukacji Narodowej i jej Ustawy*, [w:] *Komisja Edukacji Narodowej. Kontekst historyczno-pedagogiczny*, pod red. K. Dormus, B. Popiołek, A. Chłosty-Sikorskiej, R. Ślęczki, „Biblioteka Współczesnej Myśli Pedagogicznej”, t. 3, Kraków 2014.
- Bartnicka K., *Wprowadzenie*, [w:] *Ustawy Komisji Edukacji Narodowej dla Stanu Akademickiego i na szkoły w krajach Rzeczypospolitej przepisane*, Warszawa 2015.
- Gębarowicz M., *Jan Andrzej Próchnicki (ok. 1553–1633)*, PSB, t. 28, s. 547–550.
- Herbarz Polski*, t. 4, Lipsk 1839.
- Hulewicz J., *Opinia publiczna wobec Komisji Edukacji Narodowej*, Warszawa 1949.
- Knot A., *Z dziejów ofiarności Podola, Wołynia i Ukrainy na cele oświaty w dobie Polski niepodległej*. „Nauka Polska, jej potrzeby, organizacja i rozwój”, t. 16, Warszawa 1932.
- Król-Mazur R., *Miasto trzech nacji. Studia z dziejów Kamieńca Podolskiego w XVIII wieku*, Kraków 2008.
- Ks. Szczepana Hołowczyca raport wizyty generalnej*, „Archiwum do Dziejów Literatury i Oświaty w Polsce”, t. 1, Kraków 1878.
- List opisujący stan miasta Kamieńca Podolskiego dnia 1 czerwca 1786 roku*, „Dziennik Handlowy” 1786, cz. 6, s. 331–335.
- Listy z prowincji. Korespondencja wizytatorów generalnych, rektorów i nauczycieli ze Szkołą Główną Koronną 1779–1794*, oprac. K. Mrozowska, Warszawa 1998.
- Michalski J., *Lipiński Józef Kazimierz h. Brodzic*, PSB, t. 17, s. 389–390.
- Mizia T., *Szkoły średnie Komisji Edukacji Narodowej na terenie Korony*, Warszawa 1975.

⁵⁷ *Raporty Szkoły Głównej Koronnej...*, s. 131.

- Mrozowska K., *Funkcjonowanie systemu szkolnego Komisji Edukacji Narodowej na terenie Korony w latach 1783–1793*, Wrocław–Łódź 1985.
- Pelczar R., *Jezuici w Kamieńcu Podolskim (1608–1773)*, [w:] *Kamieniec Podolski. Studia z dziejów miasta i regionu*, pod red. F. Kiryka, t. 1, Kraków 2000.
- Pohoska H., *Wizytatorowie generalni Komisji Edukacji Narodowej*, Lublin 1957.
- Poplatek J., *Komisja Edukacji Narodowej. Udział byłych jezuitów w pracach Komisji Edukacji Narodowej*, uzupełnił L. Grzebień, przyg. do druku J. Paszenda, Kraków 1973.
- Projekt. Ustawy Komisji Edukacji Narodowej dla stanu akademickiego i na szkoły w krajach Rzeczypospolitej przepisane*, wydany w 1781 r.
- Protokoły posiedzeń Komisji Edukacji Narodowej 1773–1785*, oprac. M. Mitera-Dobrowolska, Wrocław – Gdańsk 1973.
- Protokoły posiedzeń Komisji Edukacji Narodowej 1781–1785*, wyd. T. Wierzbowski, Warszawa 1915.
- Raporty generalnych wizytatorów z r. 1774*, wyd. T. Wierzbowski, Warszawa 1906.
- Raporty generalnych wizytatorów z r. 1785*, wyd. T. Wierzbowski, Warszawa 1914.
- Raporty Szkoły Głównej Koronnej o generalnych wizytach szkół Komisji Edukacji Narodowej 1787–1793*, wybr. K. Mrozowska, Wrocław – Łódź 1981.
- Reychnan J., *Niedoszły projekt z czasów Komisji Edukacyjnej. Nauczanie języka tureckiego w Kamieńcu Podolskim*, „Przegląd Powszechny” 1936, R. LIII, t. 210, nr 4 (kwiecień 1936).
- Rosijskij Gosudarstvennyj Arhiv Drevnih Aktov v Moskve, fond 1603, opis 1, deło 89a, k. 2–5. *Tabela dóbr przeszłojezuickich na fundusz edukacji narodowej procentować powinny w Koronie leżących, w roku 1781 sporządzona*.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, Warszawa 1882, t. 3, s. 748–763.
- Tomkiewicz W., *Wołyń w Koronie (1569–1795)*, „Rocznik Wołyński”, t. 2, Równe 1931.
- Ustawodawstwo szkolne za czasów Komisji Edukacji Narodowej. Rozporządzenia, ustawy pedagogiczne i organizacyjne (1773–1793)*, zebr. J. Lewicki, Kraków 1925.
- Wierzbowski T., *Szkoły parafialne w Polsce i na Litwie za czasów Komisji Edukacji Narodowej 1773–1794*, Kraków 1921.
- Сборникъ матеріаловъ для исторіи просвѣщенія въ Россіи, извлеченныхъ изъ Архива Министерства Народнаго Просвѣщенія*, т. 1: *Учебныя заведенія въ Западныхъ губерніяхъ до учрежденія Виленскаго учебнаго округа 1783–1803*, Санктъ–Петербургъ 1893.

Organization and functioning of a district school in Kamieniec Podolski in the days of The Commission of National Education

Summary

The article herein attempts to present creation and accomplishments of the school in Kamieniec Podolski in the days of the Commission of National Education. This educational institution dates back to 1610 when Jesuits established a public school for young people. In 1773, at the time of establishing of the Commission of National Education, there had already been a junior three-grade school functioning under the auspices of the Jesuit College in Kamieniec. It would teach a course in moral theology for the lay people and provide seminarians boarding school for the nobility. After disbanding in 1773 of the Jesuit Order, the Commission of National Education submitted the school under the Cracow Academy's supervision. In the first *Uniwersale* issued on October 24, 1773, the Commission identified the purpose of the reforms of the Polish education system; it was supposed to foster national and civic nature of education and upbringing of the Polish youth. Subsequently, this paper discusses organizational transformations (from a provincial school between 1781–1782 into a district school between 1783–1793) as well as listing changes in the school curriculum. What is more, the paper elaborates on the modified curriculum introduced by the Commission's of National Education legislation in 1783. Implementation of the program has been illustrated by a set of results of audits of the school in Kamieniec Podolski. Finally, the article has paid attention to the insufficient educational facilities of the school.

Keywords: secondary schools, the Commission of National Education, Kamieniec Podolski.